

Strategia ochrony i kierunki realizacji celów ochrony

8 STRATEGIA I CELE OCHRONY – ZAKRES I FORMY OCHRONY ZASOBÓW KULTURY

8.1 Założenia i cele ochrony zasobów kultury

Głównym celem ochrony zasobów kultury Bolimowskiego Parku Krajobrazowego jest zachowanie wszystkich komponentów wchodzących w skład zasobów środowiska kulturowego tego terenu, poprzez przeciwdziałanie niszczeniu i niewłaściwemu korzystaniu z zabytków oraz kontrolę stanu ich zachowania jak również przeznaczenia.

Dla realizacji tego celu ogólnego, w trakcie prac nad planem ochrony określono następujące cele szczegółowe, które usystematyzowano w grupy zgodnie z ich charakterem.

Grupa 1 – cele o charakterze działań ochronno- prawnych

- 1) ochrona konserwatorska obiektów cennych i charakterystycznych dla obszaru analiz,
- 2) ochrona konserwatorska obiektów przed zagrożeniami zewnętrznymi,
- 3) optymalizacja działań w obrębie zasobów dóbr kultury.

Grupa 2 – cele o charakterze działań zachowawczych (w tym realizowanych w ramach ochrony planistycznej)

- 4) zachowanie powiązań widokowych,
- 5) zachowanie charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego,
- 6) zachowanie charakterystycznych, historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych,
- 7) zachowanie elementów kultury ludowej w krajobrazie,

Grupa 3 – cele o charakterze działań przywracających utracone wartości obiektów

- 8) rewaloryzacja zespołów dworsko-parkowych wraz z adaptacją budynków dworskich i folwarcznych do nowych funkcji,
- 9) rewaloryzacja charakterystycznych układów zadrzewień, tj. alei doprowadzających do w/w obiektów oraz całych zespołów osiedleńczych,

Podstawę realizacji większości przedstawionych celów z grupy 2 i 3 stanowi systematyczna opieka oraz działania zmierzające do zachowania lub/i poprawy stanu technicznego wszystkich elementów budowlanych wchodzących w skład zasobów. Do tego typu działań zaliczyć należy przede wszystkim: bieżące remonty, prace konserwatorskie i restauratorskie. Podobnie w przypadku zieleni komponowanej, tj. parków i alei, podstawową rolę odgrywa systematyczna pielęgnacja roślin stanowiących substancję zabytkową obiektu czy elementu.

8.2 Kierunki realizacji celów strategicznych

8.2.1 Zasady ochrony zabytków wpisanych do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

W myśl aktualnie obowiązującej *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 z późn. zmian.) obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków objęte są ochroną konserwatorską. Skutkiem tego, wszelkie prace realizowane przy tych obiektach, zarówno na zewnątrz, jak i w ich wnętrzu wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi.

Ochrona zabytków polega na: podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska (art. 4).

Zabytek, czyli nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3, ust. 1) może zostać wpisany do rejestru zabytków na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku (art. 3, ust. 1) lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, (art. 9 ust.1).

Do rejestru może zostać wpisane również otoczenie zabytku wpisanego do rejestru (art. 9 ust. 2).

Opieka nad zabytkiem jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniającym trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5).

Artykuł 36 w/w ustawy określa działania (których przedmiotem jest obiekt zabytkowy) wymagające pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na ich prowadzenie.

Do tych czynności należą m.in.:

1. prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych;
2. wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
3. prowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych i archeologicznych;
4. przemieszczanie zabytku ruchomego;
5. zmiana przeznaczenia zabytku;
6. przekształcenia pierwotnego układu kompozycyjnego zabytkowych parków, wycinka drzew z terenu zabytkowych założeń parkowych, alei, cmentarzy oraz prace pielęgnacyjne przy drzewostanie;

7. montaż szyldów reklamowych, innych form reklam oraz urządzeń technicznych, napisów (za wyjątkiem znaków informujących o ochronie obiektu zabytkowego);
8. prowadzenie prac ziemnych w rejonie stref ochrony archeologicznej i stanowisk archeologicznych

Grupa 1 działań opiera się o przepisy *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (wpis do rejestru zabytków)

Cel 1: ochrona konserwatorska obiektów cennych i charakterystycznych dla obszaru analiz

Zadanie: kontrola konserwatorska (współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków) przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektach ujętych w ewidencji celem przeciwdziałania ich niewłaściwemu użytkowaniu,

Zadanie nadzór służb konserwatorskich nad stanowiskami archeologicznymi

Zadanie: umieszczenie tablic informacyjnych zawierających krótki opis obiektów.

Cel 2: ochrona konserwatorska obiektów przed zagrożeniami zewnętrznymi poprzez wprowadzenie stref ochrony konserwatorskiej wokół najcenniejszych zespołów pałacowych i dworsko-parkowych oraz cmentarzy znajdujących się w rejestrze zabytków lub ewidencji, a dotychczas nie posiadających takich form ochrony. Strefa ochrony konserwatorskiej pozwala utrzymać określone warunki przyrodnicze, widokowe i funkcjonalne w otoczeniu obiektu nie dopuszczając do powstawania niekontrolowanych obiektów budowlanych oraz uaktywniania się czynników destrukcyjnych w sąsiedztwie.

Zadanie: utworzenie stref ochrony konserwatorskiej cennych obiektów objętych wpisem do rejestru:

teren PARKU:

- a) założenie pałacowo-parkowe w Nieborowie (strefa PZK 1)
- b) cmentarz wojenny Joachimów- Mogiły (strefa PKE 3)

teren PROPOZYCJI POWIĘKSZENIA PARKU I OTULINY:

- c) założenie parkowe w Arkadii (strefa OZK 1/PPK 1)

Cel 3: optymalizacja działań w obrębie zasobów dóbr kultury

Zadanie: prowadzenie gminnych ewidencji zabytków dla zabytków nieruchomych objętych wojewódzką ewidencją zabytków nieruchomych z terenu poszczególnych gmin, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (na mocy art. 22 ust. 4 Ustawy z dn. 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Grupa 2 działań to zadania zmierzające do realizacji celów zachowawczych opartych o zapisy w/w *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* oraz *Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dn. 27 marca 2003 roku* (ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego).

Cel 4: zachowanie powiązań widokowych

Zadanie: wprowadzenie stref ochrony ekspozycji historycznych dominant krajobrazowych, w których:

- nie dopuszcza się rozwoju nowej zabudowy
- nie dopuszcza się wprowadzenia zalesień
- odpowiednio kształtowana jest zieleń stanowiąca jego oprawę oraz nie przysłaniająca obiektu

teren PARKU:

- a) zespół kościelny we wsi Jeruzal (ekspozycja od strony wsi i cmentarza) (strefa PWE 6)

Zadanie: wprowadzenie stref ekspozycji w krajobrazie alei, w obrębie których wyklucza się zabudowę i wprowadzanie zadrzewień konkurujących skalą i przysłaniających wgląd na ciąg drzew alei z terenów otwartych oraz wgląd z alei na tereny rolne

teren PARKU:

- b) fragment zabytkowej alei lipowej na odcinku Nieborów - Piaski (strefa PKE 1)
- c) fragment zabytkowej alei lipowej na odcinku Arkadia – Nieborów (strefa PKE 1)

teren PROPOZYCJI POWIĘKSZENIA PARKU I OTULINY:

- d) fragment zabytkowej alei lipowej na odcinku Arkadia – Nieborów (strefa OZK 1/PPK 1)
- e) fragment zabytkowej alei lipowej na odcinku Nieborów – Łasieczniki (strefa OZK 1/PPK 1)

Zzadanie: wprowadzenie powiązań widokowych zabytkowych parków z doliną rzeki Rawka

teren PARKU:

- f) założenie dworsko-parkowe w Suliszewie (strefa POR 9)
- g) założenie dworsko-parkowe w Dolecku (strefa PWE 5)

teren PROPOZYCJI POWIĘKSZENIA PARKU I OTULINY:

- h) założenie pałacowo-parkowe w Nowym Dworze (strefa OWE 2/PPK 5)

Cel 5: zachowanie jednostek charakterystycznych dla krajobrazu

Zadanie: wprowadzenie stref ochrony krajobrazu kulturowego wokół wybranych zagród młyńskich, jako jednostek charakterystycznych dla krajobrazu doliny Rawki i Chojnatki, w których:

- nie dopuszcza się rozwoju nowej zabudowy
- nie dopuszcza się zmiany przeznaczenia gruntów rolnych i leśnych na inne cele

teren PARKU:

- a) wokół zagrody młyńskiej w Suliszewie (strefa PWE 5).
- b) wokół zagrody młyńskiej w Dolecku (strefa PWE 5).

Cel 6: zachowanie charakterystycznych, historycznych układów ruralistycznych i urbanistycznych

Zadanie: preferencja zabudowy nawiązującej do lokalnych tradycji i otaczającego krajobrazu, dla których:

- nakazuje się utrzymanie skali i struktury jednostek osadniczych
- nie dopuszcza się realizacji infrastruktury technicznej stanowiącej elementy dysharmonii i zakłócającej osie widokowe oraz strefy ochrony
- wyklucza się lokalizację obiektów agresywnych krajobrazowo (kubaturowo, kolorystycznie.)

teren PARKU:

- a) Doleck (strefa PWE5 oraz PKR 1)
- b) Dzwonkowice (strefa PKR 1)
- c) Huta Gazdowska (strefa POR 7)
- d) Huta Partacka (strefa OOR 7/PPK 4 oraz POR 7)
- e) Esterka (strefa PKR 1)
- f) Łubno (strefa POR 3)
- g) Olszanka (strefa OOR 7/PPK 4)
- h) Paplin (strefa PKR 1)
- i) Smolarnia (strefa PIR 1)
- j) Ziemiary (strefa POR 4)

teren PROPOZYCJI POWIĘKSZENIA PARKU I OTULINY:

- k) Bartniki (strefa OIR 5/POPK 4)

- l) Nieborów - zachowany historyczny układ urbanistyczny (strefa OZK 1/PPK 1)
- m) Żuków - zachowane licznie dawne zabudowania (strefa OOR 5/PPK 3).

Cel 7: zachowanie elementów kultury ludowej w krajobrazie jako elementów świadczących o tradycji i tzw. pobożności ludowej mieszkańców tego obszaru

Zadanie: ustanowienie społecznych opiekunów do opieki nad cmentarzami wojennymi, miejscami pamięci narodowej kapliczkami, krzyżami przydrożnymi.

Grupa 3 zawiera cele o charakterze działań przywracających utracone wartości obiektów, oparte na rewitalizacji i rewaloryzacji przekształconych lub częściowo zniszczonych elementów dziedzictwa kulturowego. Działania te opierają się o przepisy *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*.

Cel 8: rewaloryzacja zespołów dworsko-parkowych wraz z adaptacją budynków dworskich i folwarcznych do nowych funkcji zapewniających zachowanie ich wartości, popularyzację i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczenia dla historii i kultury

Zadanie: opracowanie dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania obiektu i możliwości jego adaptacji

Zadanie: adaptacja budynków na nowe cele

Zadanie: systematyczna opieka i działania mające poprawić stan techniczny wszystkich elementów wchodzących w skład zasobów (bieżące remonty, prace konserwatorskie i restauratorskie, prace pielęgnacyjne elementów i struktury zieleni)

Zadanie: wprowadzenie obowiązku prowadzenia tzw. ksiąg ogrodów – dokumentujących przeprowadzone prace pielęgnacyjne i konserwatorskie na terenie parku

- wszystkie obiekty parkowo-dworskie i pałacowe wpisane do rejestru zabytków.

Cel 9: rewaloryzacja charakterystycznych układów zadrzewień, tj. alei doprowadzających do poszczególnych obiektów oraz wsi

Zadanie: opracowanie dokumentacji konserwatorskiej określającej podstawowe parametry alei oraz na jej podstawie projekt konserwatorski uwzględniający sposoby jej rekonstrukcji

teren PARKU:

- a) fragment zabytkowej alei lipowej na odcinku Nieborów-Piaski (strefa PKE 1)
- b) fragment zabytkowej alei lipowej na odcinku Arkadia – Nieborów (strefa PKE 1)

teren PROPOZYCJI POWIĘKSZENIA PARKU I OTULINY:

- c) fragment zabytkowej alei lipowej na odcinku Arkadia – Nieborów (strefa OZK 1/PPK 1)
- d) fragment zabytkowej alei lipowej na odcinku Nieborów – Łasieczniki (strefa OZK 1/PPK 1).

9 PROGNOZA STANU W PERSPEKTYWIE 20-LETNIEJ

9.1 Wariant ochrony zachowawczej - utrzymanie aktualnych trendów

Zakres obecnie stosowanych środków ochrony zasobów kultury na terenie Bolimowskiego Parku Krajobrazowego jest niezadowalający. Utrzymanie dotychczasowych tendencji w perspektywie kilkunastu lat doprowadzi do całkowitego zniszczenia wielu cennych obiektów lub ich elementów.

Najmniej zagrożone są budynki kościołów, które mają swego opiekuna – właściciela. Prowadzone są w nich również na bieżąco wszystkie najważniejsze prace konserwatorskie.

W przypadku założeń pałacowych i dworsko-parkowych sytuacja przedstawia się zdecydowanie przeciwnie. Jedynym założeniem, które spełnia warunki dobrze zachowanego i pielęgnowanego obiektu jest założenie w Nieborowie. W pozostałych obiektach nie zostały przeprowadzone żadne prace zachowawcze czy rewaloryzacyjne. W wyniku takiej sytuacji obiekty te w znacznej mierze utraciły swe wartości estetyczne, zatarciu uległy ich układy kompozycyjne. Pozostawienie tych obiektów w dalszym ciągu bez należytej opieki spowoduje w niedługim czasie ich całkowitą destrukcję.

Konieczne jest oznakowanie obiektów zabytkowych na terenie Parku. Brak takiego zabiegu przyczynia się do obniżenia ich wartości w odbiorze społecznym ludności lokalnej, a to prowadzić może do nieświadomego niszczenia wartościowych obiektów. Nieoznakowane obiekty nie są również widoczne dla turystów odwiedzających Park.

Na terenie Bolimowskiego Parku Krajobrazowego niepokojącą tendencją jest fakt, że obiekty zabytkowe zaadaptowane przez osoby prywatne są niedostępne. Właściciele obiektów całkowicie uniemożliwiają wstęp na ich teren. Sytuacja taka (pomimo względów bezpieczeństwa obiektu) nie powinna być kontynuowana, gdyż jest to sprzeczne z ogólnie rozumianym dobrem społecznym oraz art. 5 ust. 5 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*: „Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: (...) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.

9.2 Wariant ochrony aktywnej - pełna realizacja ustaleń planu ochrony

Realizacja ustaleń planu ochrony Parku w zakresie ochrony zasobów kultury gwarantuje zachowanie najcenniejszych elementów środowiska kulturowego Parku oraz przywrócenie walorów historycznych, estetycznych i użytkowych zespołom pałacowym i dworsko-parkowym, które obok kościołów mogą stać się jednym z najbardziej atrakcyjnych elementów Parku i jego otoczenia.

Wprowadzenie gminnych ewidencji obiektów zabytkowych oraz zaangażowanie lokalnej społeczności w działania ochronne (ustanowienie społecznych opiekunów nad obiektami zabytkowymi) usprawni dalsze prace w tym zakresie.

Gospodarka przestrzenna respektująca zapisy planu ochrony umożliwi zachowanie najcenniejszych obszarów kulturowych (strefy ochrony ekspozycji i krajobrazu), przy jednoczesnym zapewnieniu im możliwości dalszego rozwoju.

10 REKOMENDACJE

10.1 Kontrola i nadzór

Wzmocnienie kontroli i nadzoru nad sposobem wykonywania ochrony i gospodarowaniem zasobami kultury przez:

1. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Łodzi, Delegatura w Skierniewicach
2. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie, Dział Badań Krajobrazu Kulturowego.

10.2 Proponowana tematyka i zakres prac naukowo-badawczych

1. Dokumentacje konserwatorskie obiektów w ewidencji konserwatorskiej.
2. Opracowania określające możliwości adaptacji budynków pałacowych i dworskich oraz folwarcznych na inne funkcje.
3. Projekty rewaloryzacji zespołów pałacowych i dworsko-parkowych.
4. Inwentaryzacja cennych nagrobków na cmentarzach, kapliczek i krzyży przydrożnych oraz miejsc pamięci narodowej.
5. Inwentaryzacja drzewostanu układów alejowych.

11 LITERATURA

Książki, czasopisma, broszury i foldery:

1. Bogomilska K., 2001: Własny kawałek Polski, [w:] Nasza Polska, nr 29
2. Galicka I., Sygietyńska H., 1967: Katalog zabytków sztuki w Polsce, t.X, z.4. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
3. Galicka I., Sygietyńska H (red.), 1973: *Katalog zabytków sztuki w Polsce* t.X, z.24. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
4. Gieysztor A., Samsonowicz H., 1994: *Dzieje Mazowsza do 1526 r.*, Warszawa
5. Gurnisiewicz B., 1999: *Geneza, rozwój i prognozowanie wiejskich układów osadniczych*, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków
6. Jaroszewski T.S., 1996: *Po pałacach i dworach Mazowsza. Cz.2*, Warszawa
7. Jaroszewski T.S., 1999: *Dwory i dworki w Polsce. Przewodnik. Cz. 2*, Warszawa
8. Józeficki J., 1988: *Dzieje Skierniewic 1359-1975*, Warszawa

9. Kaliński J.K., 1993: Z dziejów Bolimowa, Bolimów
10. Kłoczko A., Rózewicz M.(red.), 1996: Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Województwo skierniewickie. Ośrodek Dokumentacji Zabytków. Warszawa.
11. Miszczyńska E., 1993: Bolimowscy garncarze, Bolimów
12. Piwkowski W., 1978: Nieborów, Warszawa
13. Piwkowski W., 1994: Okolice Puszczy Bolimowskiej, Warszawa
14. Piwkowski W., 1996: Nieborów. Arkadia, Warszawa
15. Pytliński S., 1995: Bolimowski Park Krajobrazowy. [w:] Żyrardowski Rocznik Muzealny nr 5, Żyrardów
16. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. 1880. Druk „Wiek”, Warszawa
17. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T.VI. 1885. Druk „Wiek”, Warszawa
18. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T.XI. 1890. Druk „Wiek”, Warszawa
19. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. XII. 1892. Druk „Wiek”, Warszawa
20. Starzec M., 1998: Szlaki turystyczne bolimowskiego Parku Krajobrazowego. Kurzeszyn-Nowy Dwór-Stara Rawa-Wycześniak-Kowiesy-Jeruzal-Puszcza Mariańska-Jesionka-Miedniewice-Jeruzal-Patoki, Skierniewice
21. Tazbir J., 1980: Zarys Historii Polski, Warszawa

Opracowania dokumentacyjne:

22. Bielińska M., 1977a: Park - Ogród – Chojnata. Ewidencja parków zabytkowych, województwo skierniewickie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
23. Bielińska M., 1977b: Park - Ogród - Paplin. Ewidencja parków zabytkowych, województwo skierniewickie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
24. Bielińska M., 1977c: Park - Ogród - Turowa Wola. Ewidencja parków zabytkowych, województwo skierniewickie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
25. Bielińska M., 1977d: Park - Ogród – Wędrogów. Ewidencja parków zabytkowych, województwo skierniewickie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
26. Bielińska M., 1977e: Park – Ogród –Zawady. Ewidencja parków zabytkowych województwo Skierniewickie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
27. Bielińska M., 1977: Ewidencja zabytkowej zieleni parku pałacowego miejscowości Babsk. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
28. Biernat U., 1982a: Karta ewidencyjna - Biała karta kościoła św. Antoniego i Stanisława w Babsku. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
29. Biernat U., 1982b: Karta ewidencyjna-Biała karta dzwonnicy przy kościele św. Antoniego i Stanisława w Babsku. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa

30. Biernat U., 1982c: Karta ewidencyjna-Biała karta ogrodzenia przy kościele św. Antoniego i Stanisława w Babsku. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
31. Biernat U., 1982d: Karta ewidencyjna - Biała karta kościoła św. Anny w Bolimowie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
32. Biernat U., 1982e: Karta ewidencyjna-Biała karta dworu w Babsku. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
33. Biernat U., 1983: Karta ewidencyjna - Biała karta kaplicy cmentarnej w Starej Rawie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
34. Biernat U., 1983: Karta ewidencyjna - Biała karta chałupy w Bolimowie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
35. Biernat U., (brak daty wykonania): Karta ewidencyjna - Biała karta kościoła św. Trójcy w Bolimowie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
36. Bonusiak E., 1992: Karta ewidencyjna cmentarza wojennego w Wiskitkach. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
37. Bonusiak E., 1993a: Karta ewidencyjna cmentarza przykościelnego w Bolimowie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
38. Bonusiak E., 1993b: Karta ewidencyjna cmentarza w Joachimów-Mogiły. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
39. Bonusiak E., 1993c: Karta ewidencyjna cmentarza w Jeruzal. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
40. Bonusiak E., 1993d: Karta ewidencyjna cmentarza w Bełchowie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
41. Bonusiak E., 1993e: Karta ewidencyjna cmentarza w Bartnikach. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
42. Bonusiak E., 1993f: Karta ewidencyjna cmentarza w Puszczy Mariańskiej. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
43. Bonusiak E., 1993g: Karta ewidencyjna cmentarza w Miedniewicach. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
44. Bonusiak E., Pietrzak J., 1993a: Karta ewidencyjna - Biała karta kościoła w Jeruzal. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
45. Bonusiak E., Pietrzak J., 1993b: Karta ewidencyjna - Biała karta dzwonnicy w Jeruzal. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
46. Bonusiak E., Pietrzak J., 1993c: Karta ewidencyjna- Biała karta kościoła św. Macieja w Bełchowie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
47. Bonusiak E., 1994: Karta ewidencyjna cmentarza wojennego w Wólce Łasieckiej. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
48. Bonusiak E., 1995: Karta ewidencyjna cmentarza w Ulaskach. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
49. Ciszek K., Lisińska H., 1993: Karta ewidencyjna - Biała karta dworu w Trzcianie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa

50. Galicka I., 1966: Karta ewidencyjna- Biała karta kościoła Wszystkich Świętych i św. Stanisława w Wiskitkach. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
51. Galicki W., Sysietyńska H., 1966: Karta ewidencyjna - Biała karta - wkładka kościoła w Miedniewicach. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
52. Jost-Jakubowska B., 1977: Ewidencja zabytkowej zieleni w miejscowości Wola Pękoszewska. Zespół n/b Ochrony Środowiska Uniwersytetu Łódzkiego. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
53. Karta ewidencyjna a - Biała karta kościoła w Starej Rawie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
54. Karta ewidencyjna b - Biała karta dzwonnicy w Starej Rawie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
55. Karta ewidencyjna c - Biała karta dworu w Woli Szydłowieckiej. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
56. Karta ewidencyjna d - Biała karta dworu w Dolecku. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
57. Karta ewidencyjna e - Biała karta pałacu w Kamionie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
58. Kosiorek A., 1977: Karta ewidencyjna pomnika pamięci narodowej w Kompinie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
59. Kościelna E., 1988: Karta ewidencyjna - Biała karta chałupy w Łubnie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
60. Kościelna E., 1990: Karta ewidencyjna - Biała karta kościoła w Puszczy Mariańskiej. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
61. Kościelna E., 1991: Karta ewidencyjna - Biała karta dworu w Turowej Woli. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
62. Krawczyk L., 1980a: Karta ewidencyjna - Biała karta dworu w Nowym Dworze. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
63. Krawczyk L., 1980b: Karta ewidencyjna - Biała karta pralni w Nowym Dworze. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
64. Krawczyk L., 1980c: Karta ewidencyjna - Biała karta domu dla służby w Nowym Dworze. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
65. Krawczyk L., 1980d: Karta ewidencyjna - Biała karta kurnika w Nowym Dworze. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
66. Krawczyk L., 1980e: Karta ewidencyjna - Biała karta budynku gospodarczego w Nowym Dworze. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
67. Krawczyk J., (brak daty)a (zdjęcia z 1980 r.): Karta ewidencyjna- Biała karta kościoła św. Antoniego w Radziwiłowie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
68. Krawczyk J., (brak daty)b, (zdjęcia z 1980): Karta ewidencyjna-Biała karta młyna w Suliszewie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
69. Kucharski L., 1979a: Ewidencja zabytkowej zieleni park dworski miejscowości Krasnów. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa

70. Kucharski L., 1979b: Ewidencja zabytkowej zieleni parku dworskiego miejscowości Nowy Dwór. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
71. Kucharski L., 1979c: Ewidencja zabytkowej zieleni parku dworskiego miejscowości Trzcianna. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
72. Kucharski L., 1979d: Ewidencja zabytkowej zieleni parku dworskiego miejscowości Kamion. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
73. Kucharski L., 1979e: Ewidencja zabytkowej zieleni parku dworskiego w miejscowości Lisowola. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
74. Kucharski L., 1979f: Ewidencja zabytkowej zieleni parku dworskiego w miejscowości Olszanka. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
75. Kucharski L., 1979g: Ewidencja parku pałacowego w Guzowie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
76. Kucharski L., 1980a: Ewidencja zabytkowej zieleni parku krajobrazowego miejscowości Ossa. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
77. Kucharski L., 1980b: Ewidencja zabytkowej zieleni parku dworskiego miejscowości Wola Szydłowiecka Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
78. Kucharski L., 1980c: Ewidencja zabytkowej zieleni parku krajobrazowego w miejscowości Arkadia. KOBiDZ, Warszawa
79. Kucharski L., 1980d: Ewidencja zabytkowej zieleni parku pałacowego w miejscowości Nieborów. KOBiDZ, Warszawa
80. Kucharski L., 1980e: Ewidencja zabytkowej zieleni park dworski miejscowości Pamiętna. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
81. Kucharski L., 1980f: Ewidencja zabytkowej zieleni parku dworskiego w miejscowości Sokule. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
82. Kucharski L., 1983: Ewidencja zabytkowej zieleni parku dworskiego w miejscowości Stary Drzewicz. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
83. Kucharski L., 1984a: Ewidencja zabytkowej zieleni parku dworskiego w miejscowości Suliszew. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
84. Kucharski L., 1984b: Ewidencja zabytkowej zieleni parku dworskiego w miejscowości Doleck. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
85. Kucharski L., 1984c: Ewidencja zabytkowej zieleni parku dworskiego miejscowość Wycześniak. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
86. Kulus V., 1989: Parki krajobrazowe na przełomie XIX i XX wieku w twórczości planistycznej Waleriana Kronenberga. Maszynopis w archiwum SGGW-WOiAK, Warszawa
87. Kurzac M., 1978a: Inwentaryzacja zabytkowej alei lipowej w miejscowości Babsk. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
88. Kurzac M., 1978b: Inwentaryzacja zabytkowej alei lipowej Arkadia - Nieborów - Łasieczniki, KOBiDZ Warszawa
89. Kurzac M., 1978c: Inwentaryzacja zabytkowej alei lipowej w miejscowości Nowy Dwór. KOBiDZ Warszawa

90. Lesiewicz J., 1979: Karta ewidencyjna - Biała karta dworu w Krasnowie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
91. Leśniewicz J., brak daty (zdjęcia są z 1978 i 79): Karta ewidencyjna- Biała karta kościoła Matki Boskiej Bolesnej w Nieborowie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
92. Marcjanik E., 1982: Karta ewidencyjna - Biała karta pałacu w Guzowie. Dział architektury i urbanistyki -KOBiDZ, Warszawa
93. Marcjanik E., 1985: Karta ewidencyjna - Biała karta kościoła w Miedniewicach. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
94. Maciejewski J., 1978: Karta ewidencyjna- Biała karta kościoła w Kurzeszynie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
95. Murawska E., (brak daty): Karta ewidencyjna - Biała karta dworu w Pamiętnej. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
96. Prucata M., 1978a: Karta ewidencyjna - Biała karta dworu w Paplinie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
97. Prucata M., 1978b: Karta ewidencyjna - Biała karta dworu w Woli Pękoszewskiej. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
98. Prucata M., 1978c: Karta ewidencyjna - Biała karta spichlerza w Woli Pękoszewskiej. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
99. Prucata M., 1978d: Karta ewidencyjna - Biała karta obory w Woli Pękoszewskiej. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
100. Prucata M., 1978e: Karta ewidencyjna - Biała karta parnika w Woli Pękoszewskiej. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
101. Sawicki W., Olszewski. A., 1993a: Karta ewidencyjna - Biała karta dzwonnicy w Chojnacie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
102. Sawicki W., Olszewski A., 1993b: Karta ewidencyjna - Biała karta dworu w Chojnacie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
103. Sawicki W., 1994: Karta ewidencyjna - Biała karta dworu w Sokule. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
104. Sawicki W., Olszewski. A., (brak daty karty): Karta ewidencyjna - Biała karta kościoła w Chojnacie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
105. Siwec A., 1986a: Karta ewidencyjna cmentarza w Starej Rawie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
106. Siwec A., 1986b: Karta ewidencyjna cmentarza w Kurzeszynie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
107. Siwec A., 1990: Karta ewidencyjna cmentarza w Humnie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
108. Siwec A., 1991a: Karta ewidencyjna cmentarza w Bolimowskiej Wsi. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
109. Siwec A., 1991b: Karta ewidencyjna cmentarza żydowskiego Bolimowie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa

110. Siwiec A., 1991c: Karta ewidencyjna cmentarza w Chojnackie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
111. Siwiec A., 1991d: Karta ewidencyjna cmentarza w Kompinie. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
112. Siwiec A., 1991e: Karta ewidencyjna cmentarza żydowskiego w Wiskitkach. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
113. Słyk R., 1959: Karta ewidencyjna - Biała karta dawnej szkoły klasztornej w Puszczy Mariańskiej. Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ, Warszawa
114. Szustakiewicz I. M., 1996:Guzów. Podwarszawska rezydencja Łubieńskich i Sobańskich.[w:] Rocznik Warszawski. t. 26, Warszawa
115. Węlc-Jędrzejewska J. 1996. BPK. F2. Z7. Środowisko historyczno-kulturowe. Charakterystyka, stan, zmiany, przekształcenia. Towarzystwo Urbanistów Polskich, Warszawa.
116. Węlc-Jędrzejewska J. 1998. BPK. F6. OG4.10. Operat ochrony walorów kulturowych i krajobrazowych. Towarzystwo Urbanistów Polskich, Warszawa.
117. Studium Uwarunkowań i Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Bolimów, 2000
118. Studium Uwarunkowań i Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Kowiesy, 2000
119. Studium Uwarunkowań i Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Puszcza Mariańska, 2006

Prace magisterskie i dyplomowe:

120. Szymczyk E., 2004: Studium uwarunkowań przyrodniczych i historycznych dla założenia pałacowo-parkowego w Guzowie. Praca magisterska SGGW, Wydz. Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu, Warszawa

Strony internetowe:

121. pl.wikipedia.org
122. www.nieborow.art.pl
123. www.nieborow.pl
124. wpk.p.lodz.pl

Mapy, plany i atlasy:

125. Mapa turystyczna „Powiat Skierniewicki“ skala 1:70 000. Wydawnictwo Kartograficzne KART
126. Mapa topograficzna *N-34-136-D ŁOWICZ*, skala 1:50 000. Druk:OPGK-Rzeszów S.A. 1996, stan aktualności 1991 r.
127. Mapa topograficzna *N-34-137-C BOLIMÓW*, skala 1:50 000. Druk:OPGK-Rzeszów S.A. 1996, stan aktualności 1991 r.
128. Mapa topograficzna *N-34-137-D ŻYRARDÓW*, skala 1:50 000. Druk:OPGK-Rzeszów S.A. 1996, stan aktualności 1991 r.

129. Mapa topograficzna *N-34-5-A SKIERNIEWICE*, skala 1:50 000. Druk:OPGK-Rzeszów S.A. 1996, stan aktualności 1991 r.
130. Mapa topograficzna *N-34-5-B PUSZCZA MARIAŃSKA*, skala 1:50 000. Druk:OPGK-Rzeszów S.A. 1996, stan aktualności 1991 r.
131. Mapa topograficzna *N-34-5-D RAWA MAZOWIECKA - WSCHÓD*, skala 1:50 000. Druk:OPGK-Rzeszów S.A. 1996, stan aktualności 1991 r.